

SUMMARY

THE "HOLD" PERIOD OF ARCHEOLOGY OF TRANS-CARPATIA IN 70 – 90 YEARS OF XX CENTURY

Penyak P. (Uzhhorod)

The article is devoted to the results of archeological research of Transcarpathian region of Ukraine in 70 – 90 years of XX century.

РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ АРАБСЬКІ, ВІЗАНТІЙСЬКІ ТА СЛОВ'ЯНСЬКІ ПИСЬМОВІ ДЖЕРЕЛА ПРО УГОРЦІВ

АЛЕШКЕВИЧ Я.А. (Ужгород)

Переважна більшість інформації щодо історії угорців, окремих питань, пов'язаних з їх переселенням та стосунків із різними народами Європи, міститься у ранньосередньовічних письмових пам'ятках нарративного характеру, які не без підстав розглядаються як релікти минулого, що існують об'єктивно в межах історичної дійсності. Для таких типів джерел матеріальна форма не становить головного пізнавального інтересу [1]. Письмові джерела, на відміну від археологічних, є суто текстами, які спеціально створювалися як засіб збереження та передачі інформації. Вони в своїй текстуальній формі безпосередньо відбивали факт минулої історичної дійсності, в той час, як археологічні джерела прямо відображали факти викопної дійсності [2].

Для значної більшості середньовічних істориків, географів та письменників було притаманним циклічне розуміння ходу історичного розвитку, і тому від авторів не вимагалось безпристрасного та об'єктивного подання інформації. Навпаки, мали місце інтерпретація історичних подій в певних політичних цілях та прославлення або нищівна критика окремих народів у контексті протистояння між цивілізацією та варварським світом. У відповідності до завдань інколи свідомо опускався «небажаний» матеріал, вводилися неперевірені факти, сумнівні відомості та чутки.

Середньовічний історик приділяв надмірну увагу зовнішній стороні подання матеріалу, розраховуючи при цьому на ефект (використання красномовних уривків з промов видатних постатей минулого, штучна драматизація, відтворення не стільки реальної історичної події, скільки її літературної інтерпретації). До історичного твору скоріше підходили як не до наукового дослідження, а як до художнього твору - різновиду дидактичного жанру у формі повчань, нотаток та описів, в яких переважав інтерес до місцевої (локальної) історії та географії «ближнього зарубіжжя». Залежність ходу світової історії зводилась до наявності конкретного історичного центру, де вирішувалась доля людей, народів, країн - Константинополя, Києва, Риму тощо та до діяльності видатного вождя, князя, короля чи імператора.

Актуальність піднятої у статті проблеми очевидна з огляду на те, що власних письмових джерел (хронік, літописів), які б стосувалися опису епохи переселення та надбання нової вітчизни угорці не залишили (перший з відомих угорських творів був написаний вже після утворення Угорської держави). І тому відомості про них можна отримати з повідомлень неугорських авторів - передусім сучасників тих подій. Отже основною метою автора статті є характеристика наявних у розпорядженні дослідників історичних письмових джерел неугорського походження та

визначення чинників, які впливали на формування суб'єктивної позиції їх авторів щодо угорців.

Про угорців під час їх переселення згадували у своїх творах арабські, візантійські та слов'янські літописці, історики, географи та політики. Вони, у міру своєї обізнаності, описували переважно політичну історію угорців, фіксували їх місцезнаходження, пов'язували їх з долею інших народів, і на цьому, як правило, обмежувалися. В такому випадку про будь-яку об'єктивність годі і говорити.

Східні (арабські та перські) джерела. Про угорців першої хвилі переселення, які з'явилися на півдні Східної Європи під час гуннської навали IV - V ст., майже нічого невідомо, оскільки тоді цей регіон Європи знаходився поза межами описів ранньосередньовічних авторів. Іншу ситуацію спостерігаємо у VIII - IX ст., коли в степах Північного Причорномор'я перекочували угорські племена - представники другої хвилі переселення. У вказаний період Закавказзя та степова зона Північного Кавказу являли собою сферу геополітичних та конфесійних інтересів мусульманського світу і тому цікавість арабських та перських істориків і географів до цих територій і народів, що тут мешкали, помітно посилилась.

До IX ст. араби та перси нічого не знали про угорців. Воістину вирішальним моментом стала поява так званої «Анонімною реляції (записки)», яка з'явилася у середині IX ст., де вперше серед назв місцевостей та народів, що населяли Східну Європу та Центральну Азію, з'явилися топоніми та етноніми, які пізніше пов'язувалися з угорцями, зокрема - «Ал-маджгарія», «унрар», «саварт» («сабір») [3]. Вживання етнікону «сабір» по відношенню до угорців стосувалося раннього етапу хозарсько-угорських відносин, оскільки сабірами на Сході називали хозар [4]. Незважаючи на те, що «Анонімна записка» не збереглася до нашого часу в оригіналі, окремі уривки з неї були залучені майже без змін до своїх творів авторами більш пізніх епох. Подібне копію-

вання привнесло своєрідну специфіку в зміст східних джерел, які різняться за авторством, але дуже подібні за змістом та стилем подання інформації. Крім цього необхідно пам'ятати, що араби та перси не мали безпосереднього контакту з угорцями, оскільки останні територіально знаходилися десь на межі тогочасних уявлень про цивілізований світ. Інформація надходила через купців, полонених або хозар, які вважали угорців залежним від себе народом. В східній інтерпретації невід'ємну роль відігравав ще один фактор - якщо критерієм нецивілізованості для ромеїв було незнання грецької мови та незвичність побуту, то для східних авторів всіх, хто не належав до мусульманського віросповідання, зараховували до категорії невірних, нецивілізованих.

Однак, незважаючи на це, в оцінці угорців східними авторами присутній помірковано-ідеалістичний відтінок. Цьому сприяли такі елементи угорського стилю життя та побуту, як тісне спілкування з природою, з тваринами (особливо з конем), військова тактика, звичай братерства та пошани до батьків, шанування пам'яті предків, покора правителям, звичай укладання шлюбу та, навіть, зовнішні антропологічні ознаки - все це в сукупності співпадало або дуже наближалось до ідеалів народів Близького Сходу та Центральної Азії [5]. Крім того, араби та перси не зазнали жодного угорського набігу і тому критикувати їх просто не було сенсу.

Відомості про угорців містяться у творах арабських географів та істориків середини IX - X ст.: Ібн-Русте - «Ал-Алас ан Нафіса» - «Дорогі цінності» [6], Ал-Гардізі - «Зайн-ал ахбар» - «Краса розповіді» [7], Ал-Марвазі [8], Мухаммеда ал-Катібі - «Ан-навахі ва-лафал» - «Області і округи» [9] та у автора анонімного трактату на перській мові «Худуд ал-алам мін алмашрік іла-л-магріб» - «Області світу зі Сходу до Заходу» (приблизно 982 р.) [10].

Враховуючи ідентичність наявної в джерелах інформації та спрощеного стилю викладання, можна отримати достатньо чіткі відомості щодо території розсе-

лення угорських племен у Північному Причорномор'ї, їх соціальний устрій, звичаї, вірування та про відносини з сусідніми народами.

Щодо території розселення угорців, то тут крім простої її локалізації у певній частині Європи присутні намагання встановити загальну площу зайнятої ними території та визначити її кордони (в якості яких, судячи з повідомлень, виступали моря, річки, гори).

Стосовно характеристики соціального устрою та звичаїв угорців, то арабські та перські автори розглядали цей народ, через призму уявлень про внутрішній політичний і соціальний устрій своїх держав і суспільств [11]. Тому не дивно, що вони багато чого просто не розуміли, відкидали або піддавали критиці. Спостерігалось відчуття часткового непорозуміння всієї специфіки угорської «демократичної» системи управління, що було і не дивним, оскільки влада у країнах, де жили автори, нараховувала багатовікову традицію одноосібного правління емірів чи шахів. Відсутність докладної інформації викликала помітну плутанину у титулах та визначенні функцій угорських правителів. Східні історики не вказували на природу походження цієї системи, однак дуже детально описували методи управління Хозарським каганатом, очевидно припускаючи, що така сама система була розповсюджена на всі народи, які вважалися залежними від хозар.

Що стосувалося сусідів угорців, то східні автори зазвичай просто обмежувалися простим перерахуванням народів, що мешкали в різні часи поряд з угорцями (хозари, болгари, алани, східні слов'яни, руси, ромеї та ін.). Судячи з повідомлень, угорці перебували у досить мирних стосунках майже з усіма своїми сусідами. Єдиним виключенням, і це необхідно підкреслити, були стосунки із східними слов'янами, які зводилися до суцільної конфронтації. Угорці Північного Причорномор'я отримали монополію на торгівлю полоненими слов'янами, які через посере-

дництво Візантії, потрапляли на ринки рабів у Криму та на Близькому Сході.

Візантійські джерела. Середньовічних візантійських джерел IX - X ст., в яких би згадувалися угорські племена та подавалася оцінка їх відносин із сусідніми народами, не так вже і багато. Варто зупинитися на характеристиці творів двох візантійських імператорів - найбільш яскравих та успішних представників Македонської династії (867 - 1076) - Лева VI Мудрого - «Тактика» [12] та Костянтина VII Багрянородного «Про керівництво імперією» [13].

З іменем імператора Лева VI (886 - 912) традиційно пов'язують завершальний процес формування Візантійської феодальної монархії. За його правління були сформульовані основні положення імперської доктрини, яка базувалася на кількох принципах - «утримуй і зберігай те, що маєш, повертай втрачене, здобувай те, чого бракує» [14]. Зрозуміло, що реалізація подібних положень передбачала активізацію військового, наступального напрямку зовнішньої політики. В своєму трактаті «Тактика» (написаний після 904 р., але не пізніше 912 р.) імператор закликав до рішучих зовнішньополітичних дій, активно втручання у справи сусідніх народів та держав. Лев VI розумів, що для вдалого ведення війни потрібно було якнайдетальніше вивчити свого ворога, як наявного, так і потенційного. Саме тому «Тактика» насичена повідомленнями про сильні та слабкі сторони різних народів, у тому числі й угорців. Подавалася детальна інформація про манери нападів угорців, їх військові здібності, специфічні риси характеру, відношення до полонених. Оскільки угорці розглядалися в якості потенційного ворога, то імператор явно не дотримувався об'єктивності у своїх умовиводах, і тому в тексті трактату прослідкувалось цілком негативне ставлення до кочовиків-угорців, підкреслювалася їх дикість, жорстокість, підступність та жадоба до збагачення [15].

Цікаво, що для позначення угорців, Лев VI, а згодом і Костянтин Багрянород-

ний, вживали етнікон «турки» («тюрки»), а не «мадари». Імператори наслідували грецьку письмову традицію, в якій етнонім «тюрк», на відміну від «мадяр», був досить поширеним: вперше він був зафіксований у VI ст., коли Константинополь, майже поспіль (у 563 та 569 рр.), відвідали посланці тюркського світу. До складу останнього посольства входили согдійці, від яких візантійцям стала відома назва «тюрк» [16]. В наступні десятиліття новий етнікон міцно увійшов у ромейську політичну та військову термінологію, наприклад, він вживався у трактатах Маврікія (межа VI - VII ст.), де існував в якості збирального імені для позначення цілого ряду кочових та напівкочових народів та окремих племен, які мешкали на північ від Согдіани. Вживання багатозмістовного етноніму «турк» («тюрк») було відлунням античної традиції, коли греки та римляни використовували назви окремих народів (скіфів, германців і т.п.) для загального позначення представників ворожого для них варварського світу. Візантійці, наслідуючи своїх попередників, теж використовувати подібну практику [17]. Однак цього не відбулося з вірменською літописною традицією, яка була досить близькою до ромейської. Так, у повідомленні вірменського літописця Мозеса Даскуранці про події першої половини VII ст., які були пов'язані з війною між Візантією та Іраном, автор обмежився згадкою про участь у військових діях на боці ромейв таємничих «північних» вояків, під котрими потенційно могли ховатися так звані «білі» угорці першої хвилі переселення [18]. Однак поки-що це виключно гіпотеза, оскільки поняття «північні вояки» можна однаково застосувати як по відношенню до угорців, так і по відношенню до болгар чи хозар, що теж мешкали в Північному Причорномор'ї у вказаний час.

Оскільки в ранньосередньовічних візантійських джерелах відсутнє чітке розмежування понять «народ» і «плем'я», то один і той же етнонім вживався для позначення різних (в нашому сучасному розумінні) етнічних спільнот [19]. Вживання

архаїзуючих етнонімів у творах візантійських авторів не піддається чіткій систематизації, тому питання про те, який народ прихований за тією чи іншою назвою, доводиться вирішувати в кожному конкретному випадку.

Назву «турк» («тюрк») почергово використовували по відношенню до різних народів, зокрема - хозар (IX ст.), угорців (IX - XI ст.), сельджуків (XIII ст.). Гіпотеза про те, що угорці самі себе називали «турками» аргументовано заперечується сучасними угорськими дослідниками-мовознавцями [20]. Однак, угорці використовували назву «тюрки» у своєму повсякденному житті на протязі XI - XIV ст. для позначення відмінних від них представників інших етнічних груп, що оселялися в їх середовищі.

Ромейські політики та історики досить довгий час сприймали тюрків як монолітну соціально-культурну та мовну спільноту. Завдяки такому підходу, угорців вважали досить подібними до хозар (або, навіть, частиною хозар), оскільки обидві спільноти займалися кочівництвом та володіли схожими військовими навичками. Однак, по мірі надходження інформації про Хозарію, візантійці почали розрізняти серед її мешканців представників різних народів і виділяти притаманні їм риси. Це стосувалося передусім визначення специфіки форм управління, рівня зрілості їх соціальних відносин, особливості мов і, навіть, зовнішнього вигляду. Наприклад, ромеям стало відомо, що певна частина населення Хозарії голила голови і носила косу. Голінням голови відзначалися болгари, крім того, вони залишали на маківці пасмо довгого волосся, яке інколи заплітали в косу. Інакше прикрашали себе угорці - вони теж голили голову, але залишали волосся на потилиці і заплітали його у кілька (в основному в три) коси. До речі, така зачіска у столиці Візантії отримала назву «гуннська» [21].

Використовуючи в окремих випадках тексти Маврікія, та порівнюючи цю інформацію із своїми власним досвідом та знаннями військової організації і тактики

мадяр, Лев знайшов, що вони достатньо подібні і тому автоматично переніс її на угорців, так би мовити модернізував її, доповнив новими фактами, однак при цьому залишив для позначення угорців термін «тюрки» («турки»). Належність угорців до того ж самого типу військової організації, до якої відносилися і турки кінця VI - початку VII ст., а також відсутність відомостей про самоназву угорців тільки сприяли такому ототожненню. Відомості Лева цікаві з військової точки зору і унікальні в історичному плані, оскільки в наступні століття угорці, під впливом військових поразок у Центральній Європі та на Балканах змушені були змінити тактику ведення бою, ввести нові види зброї, важку кінноту та ін.

Роки правління наступного імператора Костянтина Багрянородного (945 - 959) небезпідставно вважаються апогеєм політичної та військової могутності Візантії. Зростання величі держави вимагало відповідної ідеології, освяченої нормами та цінностями християнської віри, за якою імперія являла собою світовий човен, імператору відводилась роль необмеженого правителя, а Константинополь називали батьком міст всього світу. Культ служіння єдиній та богоподібній імперії - головний критерій моральності, який визначав поведінку і зміст життя кожного ромея. Більше того, покірність по відношенню до імперії з боку іноземців тлумачилась як невід'ємна норма міжнародних відносин. На думку Е.Арвейлера, Костянтину вдалося через відродження універсалістської греко-римської ідеї стосовно права «обраного» народу панувати над ойкуменою, закласти основи так званого «ромейського расизму» [22]. Звичайно, могутня держава потребувала чітких та продуманих дій правителя, прихильника нової державницької доктрини, яка не тільки відповідала потребам сьогодення, але й була б прийнята та успадкована прийдешніми поколіннями. Це було дуже актуальним для Костянтина Багрянородного. Думка про велич імперії та імператорської влади у поєднанні з турботою про свого сина -

спадкоємця, були причинами написання твору «Про керівництво імперією» - «De administrando imperio» (948 - 952 pp.) (більш-менш наближена до оригінального тексту копія була знайдена у Парижі і датується XI ст.).

Трактат вважається найвищим досягненням візантійської описової географії, що робить його одним із важливих, а в цілому ряді випадків, основним джерелом з географії та етнографії народів Європи в добу раннього середньовіччя [23]. Твір носив форму повчання, допомоги у керівництві Візантією для наступника Костянтина - Романа. Судячи з того, що у більш пізній візантійській історичній традиції відсутні будь-які згадки чи посилання на трактат, «De administrando imperio» зовсім не призначався для широкого кола читачів, оскільки в ньому було багато таємної інформації, що торкалася сфер високої дипломатії, міжнародних відносин та геостратегічних інтересів імперії, які охоплювали Близький Схід, Кавказ, Балкани, Центральну Європу, Північне Причорномор'я та Русь.

Основна мета твору - надати можливості докладну характеристику відносин між Візантією з одного боку та населенням вказаних регіонів з іншого. З точки зору політичної вигоди, визначалися засоби підкорення цілого ряду народів, обґрунтовувалися потреби попередження можливих претензій «варварів» щодо Візантії. Через критерій лояльності до імперії візантійці поділяли навколишні народи на «корисних» та «шкідливих».

Фактично візантійців цікавила виключно політична історія і вони не замислювалися над іншими сторонами життя варварів, в оцінці яких водночас панували страх і елементи цинізму. Легковірність та примітивність (на думку ромеїв) цілого ряду народів Європи, Кавказу та Близького Сходу, дозволяли по відношенню до них вдаватися до відвертих фікцій, підкупів та шантажу, тобто діяти за добре відомим принципом - «*divide et impera*» - «розподіляй та володарюй». З іншого боку в ромейській дипломатії панував прин-

цип: щоб керувати народами - їх потрібно знати [24].

Відомості про угорців надходили з різних письмових та усних джерел, які можна поділити на власне візантійські та іноземні. Без сумніву, вперше Костянтин міг дізнатися про угорців з твору свого батька Лева VI, пізніше його знання поповнилась уривками звітів візантійського посланця Гавриїла, який був відправлений з місією до угорців. Наявна інформація допомогла Костянтину сформулювати своє суб'єктивне уявлення про угорців, що укріпилося внаслідок прямого контакту з угорськими вождями Дюлою та Балчу, які відвідали Константинополь у 948 році. Наступними інформаторами стали хозарські охоронці з оточення імператора, які надали відомості про причорноморський період життя угорських племен. Таким чином, Костянтину вдалося накопичити чималу кількість інформації, яку потрібно було систематизувати, відшліфувати та й ще подати у потрібному ракурсі.

Костянтин повністю присвятив угорцям («туркам») 38-му та 40-ву глави свого твору. Крім того, фрагментарні відомості про цей народ містяться у 3-й, 4-й та 39-й главах. Автор намагався докладно вивчити угорську систему внутріплемінного управління та визначити роль і місце правителів по відношенню до яких використовував візантійський титул «архонт». Костянтину вдалося, наскільки це було можливо, здійснити екскурс в історичне минуле угорців, висвітлити їх стосунки з хозарами, печенігами, болгарами та русичами.

Але при всій повазі до праці візантійського імператора потрібно відзначити, що твір «Про керівництво імперією» мав кілька суттєвих недоліків, наприклад, при передачі переважної більшості інформації відсутня будь-яка хронологічно-географічна послідовність, крім того, Костянтин не наводив жодних відомостей про господарську діяльність, побут і традиції окремих народів, зокрема, представників кочового світу.

Викликає сумнів, наскільки «Керівництво» мало практичне значення, в будь-якому разі, менш за все ймовірно, що Роману II (959 - 963) вдалося сповна скористатися цінними порадами свого батька під час свого недовготривалого перебування на престолі.

Слов'янські джерела. Давньоруський літопис «Повість минулих літ» [25] становить собою цінне джерело з історії періоду феодалізму не тільки східних слов'ян, але й інших народів, які в той час мешкали у степовій зоні Східної Європи, у тому числі і угорців. При дослідженні цього джерела слід мати на увазі, що автор «Повісті» - Нестор - отримував відомості про події IX ст. з доступних йому візантійських джерел та з усної народної творчості. Період між IX та XI ст. був насичений драматичними подіями військових сутичок Русі з кочовими народами Причорноморських степів, що впливало на деяку розмитість відомостей про угорців, інформація про яких ще продовжувала зберігатися в усній народній традиції.

При дослідженні повідомлення Нестора потрібно зупинитися на наступних аспектах: встановити хронологію контактів між угорцями та східними слов'янами, визначити характер відносин між ними та розглянути питання, пов'язані з використанням епітетів «чорні» та «білі» угорці.

Згідно з текстом літопису всього відбулося два великі контакти між русичами та угорцями. Дата першого контакту наразі невідома, але завдяки згадці чітко зафіксованих політичних подій міжнародного життя, а саме війною між візантійським імператором Іраклієм (610 - 641) та правителем Ірану Хоздроєм, яка відбулася у 628 - 629 рр., ми можемо зробити висновки про те, що початковий контакт мав місце десь у першій половині VII ст.

Між першим та другим контактами автор пропускав більше двохсот років і починав описувати події кінця IX ст. (898 р.), коли окремі загони угорців з'явилися під стінами Києва.

Як і в першому, так і в другому випадках автор жодним словом не обмовив-

ся про існування будь-яких конфліктних ситуацій, що спричинило розбіжності із повідомленнями східних авторів, які, навпаки, акцентували увагу на постійних та жорстоких сутичках між угорцями та східними слов'янами. Наскільки повідомлення Нестора відповідали дійсності зараз важко сказати. На перший погляд, багатовікова історія протистояння кочового і землеробського світів була насичена безперервними сутичками за життєвий простір, крім цього, природа кочовиків та роль в їх житті військового фактора передбачали агресивну поведінку, як по відношенню до своїх родичів, так і до землеробського населення (Нестор сам повідомляв про сутички угорців з населенням Середнього Подунав'я). З іншого боку, очевидно, що військове протистояння між угорцями і русичами мало епізодичний характер, оскільки важко собі уявити, що в момент суцільної і безперервної конфронтації між угорцями та Києвом укладалися політичні і військові договори, спрямовані проти третьої сторони - печенігів або роменів.

«Повість минулих літ» цікава ще й у топографічному, етнімічному та антропонімічному плані тому, що тут вперше вживаються топоніми «земля Угорська», «гори Угорські», р.Угра, с.Угорське, етнімі «угорці» та антропонім «Угрин», «Стефан Угорський» [26]. Під «Землею Угорською» автор літопису скоріше за все вбачав певну форму політичної організації угорців - Угорську державу, оскільки аналогічну назву «земля» від застосовував і до інших територій - Болгарська земля, Македонська земля та ін. «Горами Угорськими» називали на протязі IX - XII ст. Карпатські гори. Хоча власне топонім «Карпати» потрапив в українську та російську мови значно пізніше з німецької мови [27]. Щодо етнімі «угр» («угорець»), то він був започаткований саме у писемній традиції Нестора. Однак, в наступних літописах він дещо змінив форму та трансформувався через «угре-угри» до «вугре-венгри». Цей етнімі у західних діалектах української мови разом з літера-

турним - «угорець» - має ще і іншу форму - «мадяр». Останній варіант з'явився під впливом угорської назви їх країни - Magyarország - «Країна угорців».

По відношенню до угорців Нестор вживав епітети «білі» та «чорні». «Білими угорцями» літописець називав тих, хто переселявся через степи у VII ст., а «чорними» - угорців, які з'явилися під Києвом у кінці IX ст. Звідси можна зробити висновок про те, що літописець усвідомлював факт належності обох видів угорців до одного народу. На жаль, Нестор не пояснив причини такого розподілу.

Розмежування населення на «біле» і «чорне» мало давні традиції на Сході, де воно носило соціальні та етнічно-антропологічні аспекти. Можливо, що через тюрк, така практика перейшла і до угорців. Світлі та білі кольори символізували чистоту та свободу, ототожнювались з добробутом, здоров'ям та незалежністю (соціальною та політичною). Родова верхівка іменували себе «білою», і цим самим підносила свій соціальний статус, а «білі» вожді інколи насмілювалися наблизитись до богів, в жертву яким приносили тварин білої масті. Останнє, зокрема, часто практикувалося в середовищі монгольських народів [28].

Відповідно чорний колір, як антипод білому, символізував протилежні ознаки - нешляхетність походження, нечистоту, підлеглість і таким чином був кольором-назвою бідного і залежного населення.

Хоча в окремих випадках відбувалося певне нівелювання традиційної колористики. Наприклад, серед населення Хозарського каганату існував звичайний розподіл на «білих хозар» і «чорних хозар», однак по відношенню до залежного нехозарського населення каганату всі без виключення хозари вважали себе «білими», відповідно всі угорці (і шляхетного, і низького походження) по відношенню до хозар були «чорними», але продовжували зберігати свій внутрішній соціальний розподіл на «білих» і «чорних».

У контексті розгляду слов'янських джерел щодо угорців варто декілька слів

сказати про трактати та хроніки IX - XIII ст., які були написані латинською мовою у Польщі.

На жаль, у кожному з цих джерел мало конкретики, а та інформація, яка є в нашому розпорядженні, виявилась досить обмеженою, критичною та занадто суб'єктивною. Подібні підходи були викликані тим, що відомі чи анонімні автори просто не ставили собі за конкретну мету описати історію та традиції угорців. А помітні неозброєним оком негатив та критику можна пояснити кількома причинами: по-перше, поляки, як і інші народи Центральної та Західної Європи «познайомилися» з угорцями в умовах конфронтації - жорстокість угорців під час багаторазових грабіжницьких нападів не викликала жодної симпатії у авторів анналів та хронік, які були сучасниками подій або перебували під впливом чуток та спогадів, що продовжували жити в народній пам'яті; по-друге, не забуваємо про фактор суб'єктивності - автори хронік і анналів або самі належали, або висловлювали колективну думку елітної, християнської частини європейського суспільства, для якої угорці являли собою чужорідну, дезорганізовану, язичницьку масу населення з незвичною зовнішністю, примітивним стилем життя та незрозумілою мовою.

«Хроніка Галла Аноніма» [29] була написана в Польщі на протязі 1113 - 1116 рр. Автор «Хроніки» не був польського походження, але це не зашкодило йому достатньо добре орієнтуватися у сучасному та минулому Польської держави. Маючи змогу перебувати при дворі, автор своєчасно відчував і адекватно реагував на зміни у настроях польської еліти першої чверті XII ст. - це проявлялося, зокрема, у пропольському висвітленні давнішого конфлікту, який мав місце між Польщею і угорцями наприкінці X ст. із-за території сучасної Словаччини.

«Велика Польська хроніка» [30] була написана невідомим автором у XIII - XIV ст. Вона являла собою найбільш повне, а тому й цінне, джерело інформації з історії Польщі та її відносин з різними народами, оскільки для її написання були використані відомості з відомих на той час трактатів та літописів, у тому числі з вищезгаданої праці Галла Аноніма. В одній з глав автор торкнувся питання щодо народів, які в різні часи проживали поряд з польськими племенами. Одним з таких народів виявились угорці, які, на думку автора, мали «слов'янське походження і споконвічно заселяли Паннонію». В такому твердженні черговий раз проявилась версія про паннонську прабатьківщину всіх слов'ян, яка була досить популярною в середовищі тогочасних польських правлячих кіл.

Як бачимо, з історії угорців, які перебували на стадії переселення та утворення своєї держави, до нашого часу дійшло чимало письмових джерел неугорського походження. Безумовно, для обґрунтування будь-якої історичної концепції вони являють беззаперечну цінність, однак не слід забувати, що ранньосередньовічні письмові джерела не позбавлені певних недоліків, зокрема, домінування традиції протиставлення варварської стихії державній упорядкованості цивілізованих країн, вживання звичної для європейців посадової термінології, ігнорування етнокультурних відмінностей, використання універсальних назв для позначення цілого ряду народів, орієнтація на панівну групу населення, оцінка соціальної структури угорського суспільства як такої, що позбавлена чіткої форми, сприйняття будь-яких елементів організованості як результату діяльності окремих видатних лідерів. Але, незважаючи на це, всі письмові джерела поєднуються між собою фактором елементарної зацікавленості угорцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захарук Ю.Н. О понятии «факт» в археологической науке // Советская археология. - 1977. - №4. - С.39.
2. Там само. - С.40.

3. Левицкий Т. «Мадьяры» средневековых арабских и персидских географов // Восточная Европа в древности и средневековье. - М.: Наука, 1978. - С.56.
4. Ligety L. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Arpad-korban. - Вр., - 1986. - Old.158.
5. Алешкевич Я. Східні джерела про стародавніх угорців // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. До 55-річчя заснування Ужгородського університету та історичного факультету. - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2000. - Вип. 5. - С.61.
6. Ибн-Русте. Дорогие ценности // Хвольсон Д.А. Известия о хазарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах, русах Абу Али Ахмеда бей Омара ибн-Дасты. - СПб., 1869. - 141 с.
7. Гардизи. Красота рассказа // Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью. - СПб., 1897. - С. 290-357.
8. Sharaf al-Zaman Tahir al-Marvazi on China, the Turks and India (arabic text, with an English translation, and commentary by V.Minorsky. - London, 1942. - 95 p.
9. Катиба Мухаммед. Области и округа // Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе: В 2-х т. - Т.II (Булгары, мадьяры, народы севера, печенеги, русы и славяне). - М.: Наука, 1967. - С. 200-212.
10. Hudud al-alam. The Regions of the world (a persian geography 327-928 A.D., translated and explained by V.Minorsky). - London, 1937. - 201 p.
11. Плетнева С.А. От кочевий к городам. Салтово-Маяцкая культура. - М.: Наука, 1967. - С.182.
12. Лев Мудрый. Тактика // Acta Historica Academiae Scientorum. - Вр., 1952. - 13-89 old.
13. Багрянородный Константин. Об управлении империей (текст, перевод, комментарий) / Под. ред. Литаврина Г.Г., Новосельцева А.П., - М.: Наука, 1991. - 496 с.
14. Курбатов Г.Л. История Византии (от античности к феодализму). - М.: Высшая школа, 1984. - С.123.
15. Moravcsik Gy. La tactique de Leon le Sage comme source historique hongroise // Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. - Вр., 1951. - Old. 178.
16. Harmatta I. Bizánc és a türkök kapcsolatainak kezdetei // Antik Tanulmányok. - Вр., 1962. - 9 k. - Old. 42.
17. Литаврин Г.Г. Некоторые особенности этнонимов в византийских источниках // Вопросы этногенеза этнической истории славян и восточных романцев. - М.: Наука, 1976. - С.210-211.
18. История Агван, Моисея Кагантакваца, писателя X века / Пер. К.Патканьянц. - СПб., 1861. - 218 с.
19. Наумов Е.П. Некоторые проблемы ранневизантийской этнонимии и этносоциальной терминологии // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. - М., 1984. - С.204.
20. Ligety L. A magyar nyelv török... - Old. 342.
21. Артамонов М.И. История хазар. - Л.: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1962. - С.156.
22. Ahrweiler H. L'ideologie politique de l'Empire Byzantin. - Paris, 1975. - P.35.
23. Культура Византии (вторая половина VII - XII вв.). - М.: Наука, 1989. - С. 349.
24. Там само. - С.246.
25. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця. - К: Дніпро, 1989. - 591 с.
26. Шапошников В.Н. Угро-финские этнонимы в проблеме славяноведения // Acta Hungarica. - Ужгород, 1992. - №2. - С.49.
27. Мозговий В.І. Про походження назви «Угорщина» // Українська мова і література у школі. - 1986. - №10. - С.66.

28. Плетнева С.А. От кочевий к городам... – С.178.
29. Gally Anonymi. Cronica et Gesta Ducum sive Principum Polonorum /wydal,wstpem i komentarzem opatrzył K.Maleczynski// Monumenta Poloniae Historica. - Kracow, 1953. - Т.ІІ. - S.14-162.
30. Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI - XIII вв. / Под. ред В.Л.Янина. - М.: Изд-во МГУ, 1987. - 264 с.

РЕЗЮМЕ

РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫЕ АРАБСКИЕ, ВИЗАНТИЙСКИЕ И СЛАВЯНСКИЕ ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ ПРО ВЕНГРОВ

Алешкевич Я.А. (Ужгород)

В данной статье рассматривается комплекс письменных источников, авторы которых происходили из разных стран Азии и Европы. Несмотря на это, они с разной степенью полноты проявляли довольно активный интерес к вопросу, который касался истории венгерского народа в период переселения и образования Венгерского королевства.

Учитывая полное отсутствие собственно венгерских письменных источников указанной эпохи, раннесредневековые арабские, византийские и славянские историки, географы и политики фактически выступали в роли создателей «исторического образа» (пользуясь современной терминологией – «имиджа») венгров. Причем, следует отметить, что в характеристике венгров чередовались как лояльные, так и негативные оценки, что было обусловлено целым рядом факторов, о которых идет речь в предлагаемой статье.

Безусловно, в подтверждении или опровержении какой-либо исторической концепции, письменные источники играют одну из главных ролей. Однако не следует забывать, что предлагаемая в них информация базируется исключительно на субъективной точке зрения её автора.

SUMMARY

EARLY MEDIEVAL ARABIAN, BYZANTINES AND SLAVONIC NARRATIVE SOURCES ABOUT HUNGARIANS

Aleshkevich Ya. (Uzhhorod)

This article deals with a series of narrative sources the authors of which come from different countries of Asia and Europe. Despite this they took great interests in the question concerning the history of the Hungarians in the period of migration and foundation of the Hungarian kingdom.

Taking into consideration complete absence of original Hungarian narrative sources of the above mentioned epoch, early medieval Arabian, Byzantines and Slavonic historians, geographers and politicians actually come as founders of „historical image” (using modern terminology) of Hungarians. It must be said that characterizing Hungarians both loyal and negative evaluation were given and it was due to a number of factors of which this article mentions.

It goes without saying that to state or deny any historical concept narrative sources come to be of great importance. But the above suggested work is based completely on the subjective point of view of the author.